

การศึกษาสมรรถนะของพระสังฆาธิการเพื่อการบริหารจัดการวัด
และชุมชนที่ดีกรณีศึกษา พระสังฆาธิการในอำเภอแม่อริม
จังหวัดเชียงใหม่

A Competency of the Temple Abbots for Administration of
Community and Temple in Mae Rim District, Chiang Province:
A Case Study

พระครูมนุญบุญญากร (ศรีบุญเป็ง),

เฉลิมชัย ปัญญาดี, สมคิด แก้วทิพย์

Pharkru Manunbunyakorn (Sribunpeng),

Chalermchai Panyadee, Somkid Kaewtip

วิทยาลัยบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

School of Administrative Studies, Maejo University

Corresponding Author, E – mail: mju5905501001@mju.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ในการบริหารจัดการวัดและชุมชนของพระสังฆาธิการ 2) เพื่อศึกษาสมรรถนะของพระในการบริหารจัดการ เป็นการวิจัยแบบผสมผสานวิธี โดยกลุ่มประชากรเป็นพระสังฆาธิการในพื้นที่อำเภอแม่อริม จำนวน 83 รูป ประชากรสุ่มเลือกกลุ่มตัวอย่างจำนวน 5 รูป แบบวิธีสุ่มอย่างง่าย โดยการใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก และการจัดเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ แล้ววิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า 1) พระสังฆาธิการโดยมากเรียนรู้กระบวนการดังกล่าวด้านแนวทางปฏิบัติ รูปแบบการเรียนรู้ทั้งหลักสูตรและหลักวิชาเรียนรู้ตามยุคสมัย จากอดีตเจ้าอาวาสแบบซึมซับรับใช้ ผ่านการปฏิบัติงานจริง ความมีพระวินัย และข้อวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ต่อการบริหารวัดและชุมชน 2) สมรรถนะในการบริหารจัดการวัดและชุมชนของพระสังฆาธิการ อยู่ในระดับดีในด้านต่อไปนี้ คือ 1. ด้านปรีชาธรรมหรือการศึกษาธรรม ซึ่งประกอบด้วย ความรู้ในด้านหลักธรรมที่สามารถนำมาหนุนเสริมในการบริหารจัดการวัดและชุมชน และความรู้ในด้านการบริหารจัดการวัดและชุมชน 2. ด้านปฏิบัติธรรมหรือ

การนำธรรมมาปฏิบัติ ซึ่งประกอบด้วยทักษะความสามารถในการสื่อสารถ่ายทอดธรรมะสู่ประชาชน การประสานงาน และการใช้สื่อเทคโนโลยี และ 3. ด้านปฎิเวธธรรม หรือผลของการฝึกการใช้ธรรมะ ซึ่งประกอบด้วย ความสามารถในการการวางตนที่เหมาะสม ดังนั้น สมรรถนะที่สำคัญเหล่านี้ควรได้รับการพัฒนาในหมู่พระสงฆ์รุ่นใหม่ เพื่อให้พระสงฆ์มีความพร้อมที่จะเป็นพระสังฆาธิการที่สามารถบริหารจัดการวัดและชุมชนได้เป็นอย่างดีต่อไปในอนาคต

คำสำคัญ : กระบวนการเรียนรู้สมรรถนะ, พระสังฆาธิการ, การบริหารจัดการวัดและชุมชน

Abstract

The objective of the paper is 1) Exploring the learning process in managing temples. 2) communities of monks, in addition to the management competencies of monks. This is a mixed-methods study including 83 monks from the Mae Rim District. The community adopted a simple random sampling technique to select five samples, which involved conducting in-depth interviews and coordinating a setting for the exchange of knowledge. The data was analyzed using content analysis.

The research findings showed that 1) the Sangha-thikarns' learning process for managing the temple and community found that most Sangha-thikarns learned about this method in terms of guidelines. The learning designs, including Dhamma principles and subjects, was obtained from the previous abbot according to the maturity, absorbed and served through practical work, discipline, and monks' practices in temple and community. 2) Competency in temple and community management of the Sangha-thikarns at a high level. It contains the following components: 1. Pariya-dharma, also referred to as dharma study, entails understanding dharma principles appropriate to the Sangha-thikarns of temples and communities, as well as expertise in temple and community management. 2. Pathibat-dharma or dharma practice comprising skills in communication or Dharma transfer to people as well as competency in coordination and use of media or technology; and 3. Pilivedhamma or the result of practicing the use of Dhamma com-

prising appropriate manners. Hence, all of these should be developed among new monk generations to be ready to be good Sanga administrators in the future.

Keywords : competency learning process, Sangha administrators, temple and community management

บทนำ

การพัฒนาตามแนวทางของตะวันตก มาถึงจุดติดตัน เกิดขึ้นบนฐานที่ผิดพลาด คือ 1) เป็นไปตามกระแสการพัฒนาแบบไม่ยั่งยืน ซึ่งมีรากฐานความคิดที่ผิดพลาด ตามอย่างประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลาย 2) ดำเนินการพัฒนาด้วยการกระตุ้นแรงจูงใจที่ไม่ถูกต้อง เนื่องจากผู้นำหรือผู้บริหารประเทศไม่เข้าใจเพียงพอต่อปัจจัยที่ทำให้เกิดการพัฒนานี้ในประเทศพัฒนาที่นำหน้ามาก่อน และ 3) ประชาชนเข้าร่วมกระบวนการ พัฒนาโดยไม่มีการศึกษาที่จะเตรียมตัวให้พร้อมที่จะเป็นปัจจัยที่ดีในกระบวนการพัฒนา (พระธรรมปิฎก. 2540: 187-188) วัดและพระสงฆ์จึงถือว่าเป็นศูนย์กลางเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณในการพัฒนาจิตใจและพัฒนาด้านต่างๆ ของประชาชนได้เป็นอย่างดี เพราะฉะนั้นพระสงฆ์จึงเป็นผู้นำการริเริ่มสร้างสรรค์สิ่งทั้งหลายทั้งปวงทั้งภายในวัดและภายนอกวัดด้วยหลักความถูกต้องดีงาม และได้ประโยชน์สูงสุดสร้างความเจริญก้าวหน้าเป็นปึกแผ่นต่อวัดวาอาราม และเป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัทที่เป็นชาวบ้านอย่างครบถ้วนบริบูรณ์ สมรรถนะของพระสังฆาธิการจึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาวัด พัฒนาคณะ พัฒนาชุมชนและจะต้องมีคุณลักษณะ คือ ผู้นำต้องมีคุณสมบัติ เช่น มีสติปัญญา ความดีงาม ความรู้ความดีและความสามารถของบุคคล ที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกันและพากันไปสู่จุดหมายที่ดีงาม และลักษณะผู้นำที่มีคุณภาพต้องประกอบด้วยหลัก 3 ประการ คือ มองกว้าง คิดไกล และใฝ่สูง ตลอดจนต้องมีประสิทธิภาพที่ดีตามแนวทางของหลักพุทธธรรมอย่างเป็นระบบ เพื่อประโยชน์สูงสุดต่อการพัฒนาคณะและสังคมต่อไป

สมดังที่พระเดชพระคุณหลวงพ่อดอกน้ำ พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ได้กล่าวแก่ศิษยานุศิษย์ว่า วัดจะเจริญดีมีความมั่นคง มีการพัฒนาและมีสันติสุขแก่วัดและสังคม ก็ด้วยเหตุปัจจัย 4 ประการ ได้แก่ 1. มีสมภารดี คือ มีพระภิกษุเจ้าอาวาส หรือพระอุปัชฌาย์อาจารย์ผู้นำ ผู้ได้อบรมตนตามพระธรรมวินัยดี ตั้งตนอยู่ในคุณอันสมควรมีสติปัญญาสามารถปกครองพัฒนา ดูแลรักษาพระภิกษุสามเณรในวัดให้ปฏิบัติในพระธรรมวินัยดี 2. มีธรรมดีคือมีการศึกษาอบรมทั้งปริยัติสัทธรรม ปฏิบัติสัทธรรม คือปฏิบัติไตรสิกขาดี เพื่อความถึงปฏิเวธสัทธรรม 3. มีพระดี มีเจตีย์ คือปุชนิยัตถุสำคัญ ได้แก่ พระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์และแม่รูปเหมือนของบูรพาจารย์ ผู้ทรงคุณธรรมสูง และ

4. มีวัดดี คือ มีบริเวณวัด ที่จัดเป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด สงบ ร่มรื่น สบายเหมาะที่จะเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาชุมชนผู้ประสงค์ศึกษาหาความรู้ มาบำเพ็ญกุศลคุณความดี ผู้ศึกษาเห็นว่า การศึกษาสมรรถนะของพระสังฆาธิการเพื่อการบริหารจัดการวัดและชุมชนที่ดี มีงานวิจัยจำนวนมากที่ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการทำงานพัฒนาชุมชน แต่เป็นงานที่มุ่งตอบคำถามว่าทำอะไรเป็นหลัก แต่การวิจัยเพื่อหาคำตอบว่าพระสงฆ์ที่เป็นเจ้าอาวาสมีกระบวนการทำงานอย่างไร มีเทคนิควิธีการทำงานพัฒนาชุมชนอย่างไร จะพัฒนาสมรรถนะของพระสังฆาธิการอย่างไร ยังมีค่อนข้างจำกัด หากมีการศึกษาลักษณะการทำงานของพระสงฆ์ให้มากขึ้น ก็จะสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้ไปพัฒนารูปแบบและแนวทางการส่งเสริมงานพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ในพื้นที่ต่าง ๆ ได้ ที่สำคัญสมรรถนะของพระสังฆาธิการนั้น มีผลต่อประสิทธิผลของการปฏิบัติหน้าที่ศาสนกิจและประสิทธิภาพของการปฏิบัติงาน เพราะเจ้าอาวาสนอกจากจะมีความรู้ความสามารถ มีบารมี และคุณธรรม มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีแล้ว จะต้องมียุทธวิธีผู้นำที่มีประสิทธิผลสูงซึ่งเป็นที่ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อพฤติกรรม การปฏิบัติศาสนกิจของพระภิกษุสามเณรผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา เจ้าอาวาสนั้นนอกจากจะเป็นผู้นำของวัดแล้วยังได้ชื่อว่า “เป็นผู้นำทางวิญญาณ” ของประชาชนในถิ่นนั้นๆ การปฏิบัติศาสนกิจมุ่งงาน มุ่งความสัมพันธ์ และมุ่งประสิทธิผลของงาน ย่อมนำพาวัดให้เจริญรุ่งเรือง การพัฒนาขีดความสามารถของเจ้าอาวาส จึงเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่จะนำผลการศึกษา มาพัฒนาปรับปรุงส่งเสริมการบริหารกิจการของวัด ให้มีการพัฒนาดีขึ้น อันจะส่งผลให้พระพุทธศาสนาดำรงมั่นคงสืบต่อไป

ดังนั้นจากเหตุผลและความสำคัญดังกล่าวข้างต้น ผู้ศึกษาวิจัยในฐานะเป็นพระปกครองบริหารงานคณะสงฆ์ ในอำเภอแม่อรมิ จังหวัดเชียงใหม่ จึงสนใจศึกษาวิจัยในหัวข้อเรื่อง การพัฒนาสมรรถนะของพระสังฆาธิการ โดยโจทย์วิจัยไว้ดังนี้คือ กระบวนการเรียนรู้ในการบริหารจัดการวัดและชุมชนพระสังฆาธิการเป็นอย่างไร สมรรถนะของพระสังฆาธิการเป็นอย่างไร คืออะไร มีแนวทางในการพัฒนาตนเองและพัฒนาวัดและชุมชนเป็นไปในทิศทางใด มีวิธีการกลยุทธ์ในการพัฒนาวัดและชุมชนให้เจริญรุ่งเรืองมีความสันติสุข และเกิดความพัฒนาอย่างมั่นคงต่อเนื่อง และเป็นที่ยอมรับจนกลายเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาของชุมชนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ในการบริหารจัดการวัดและชุมชนของพระสังฆาธิการ ในพื้นที่อำเภอแม่อรมิ จังหวัดเชียงใหม่
- 2) เพื่อศึกษาสมรรถนะของพระสังฆาธิการ ในพื้นที่อำเภอแม่อรมิ จังหวัดเชียงใหม่

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีรูปแบบการวิจัยเป็นการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Method Research) ดังนั้นจึงมีขั้นตอนในการวิจัยที่นำไปสู่เป้าหมาย ตามวัตถุประสงค์ที่ได้วางขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาแนวคิด กระบวนการทำงานของพระสังฆาธิการ

เป็นการศึกษา แนวคิด กระบวนการเรียนรู้ การทำงานของพระสงฆ์ที่ดำรงตำแหน่งเป็นพระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาส ในการบริหารจัดการวัดและชุมชนที่ดี โดยศึกษาจากตำรา เอกสาร บทความวิชาการ สื่อออนไลน์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง บุคคลที่เกี่ยวข้อง สหสัมพันธ์ ผู้นำ ชุมชนในชุมชน เป็นต้น เพื่อทราบถึงประวัติ ความเป็นมา เทคนิควิธีการทำงาน อันแสดงถึง สมรรถนะของพระสังฆาธิการโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ งานพัฒนาและงานกิจกรรมที่พระสงฆ์ดำเนินการอยู่

การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) พระสงฆ์พระสังฆาธิการทั้ง 5 รูป เพื่อทราบถึง แนวคิด เป้าหมาย ตลอดจนกระบวนการเรียนรู้ การทำงานของพระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาสที่ประสบผลสำเร็จเป็นที่ยอมรับทั้งชาวบ้านและคณะสงฆ์

การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน เป็นวิธีการในการเข้าถึงข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของชุมชน กิจกรรมการพัฒนา วิธีการ กระบวนการทำงานของพระสังฆาธิการในการบริหารจัดการวัดและชุมชนที่ดี

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาสมรรถนะของพระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาส แบ่งเป็น 2 ช่วง ดังนี้

ช่วงที่ 1 ขั้นศึกษาสมรรถนะของพระสังฆาธิการเป็นการศึกษาสมรรถนะของพระสังฆาธิการในการทำงานบริหารวัดและชุมชน ที่เป็นที่ยอมรับทั้งชาวบ้านและคณะสงฆ์ โดยการจัดเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และระดมความคิดของพระสงฆ์ การสนทนากลุ่ม (Focus Group Interview) กับพระสังฆาธิการทั้ง 5 รูป เพื่อทราบถึงสมรรถนะของพระสังฆาธิการ ซึ่งผู้วิจัยออกแบบประเด็นหัวข้อหลัก ได้แก่ สมรรถนะหลัก (Core Competency) สมรรถนะตามหน้าที่ (Functional Competency)

ช่วงที่ 2 ขั้นตรวจเช็คสมรรถนะของพระสังฆาธิการ หลังจากได้ชุดสมรรถนะของพระสังฆาธิการที่ทำงานประสบผลสำเร็จในการบริหารวัดและชุมชนแล้ว ก็นำไปทดสอบกับพระสงฆ์ที่เป็นพระสังฆาธิการใหม่ รวมถึง รักษาการแทนพระสังฆาธิการเพื่อให้ทราบว่าสมรรถนะของพระสังฆาธิการที่มีอยู่ เพื่อกำหนดเป็นแนวทาง ในการพัฒนาสมรรถนะของพระสังฆาธิการต่อไป

การวิจัยครั้งนี้มีการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากเอกสาร การสัมภาษณ์ และจากงาน

วิจัยที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย การวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) การสัมภาษณ์ (Interview) สรุปผลตามแบบสัมภาษณ์ และ การสนทนากลุ่ม (Focus Group)

ผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่องการศึกษาสมรรถนะของพระสังฆาธิการเพื่อการบริหารจัดการวัดและชุมชนที่ติดกรณีศึกษา พระสังฆาธิการในอำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งคณะผู้วิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

1) กระบวนเรียนรู้ในการบริหารจัดการวัดและชุมชนของพระสังฆาธิการ

(1) กระบวนการเรียนรู้ของพระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาส ทั้ง 5 รูป มีรูปแบบการเรียนรู้ที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งกล่าวได้ว่า

(1.1) พระสังฆาธิการทั้ง 5 รูป เข้าอยู่วัดตั้งแต่เป็นเด็กวัด บรรพชาเป็นสามเณร ใช้ชีวิตวิถีแห่งธรรมที่อยู่ในสังคมวัดวิถีมาตลอด จนกระทั่งได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ครองผ้ากาสาวพัตต์ จนได้รับการไว้วางใจให้ดำรงตำแหน่งสูงสุดของวัด คือเจ้าอาวาส รวมถึงได้ดำรงหน้าที่ในตำแหน่งบริหารงานคณะสงฆ์ในระดับสูงขึ้น เช่น เจ้าคณะจังหวัด (ธ) เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล เป็นต้น

(1.2) พระสังฆาธิการทั้งหมดล้วนได้รับการศึกษาเล่าเรียนพื้นฐานความรู้ทางพระพุทธศาสนา คือ จมนักธรรมเอก จบการศึกษาสายสามัญในระดับปริญญาตรีเป็น อย่างต่ำ พระสังฆาธิการแต่ละรูปยังเป็นผู้เรียนรู้ศาสตร์ร่วมสมัยใหม่ เพื่อช่วยในการทำงาน บริหารจัดการวัดและชุมชน เช่น ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ชุมชน ด้านกฎหมายของสงฆ์ กฎหมายบ้านเมืองที่เกี่ยวข้องกับวัด การบริหารวัด ความรู้ด้านการจัดภูมิทัศน์ เป็นต้น

(1.3) พระสังฆาธิการได้เรียนรู้จากการปฏิบัติจริง อันเนื่องมาจากการเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เป็นพระนวกะ พระผู้บวชใหม่ต้องอยู่ในการดูแลของพระอุปัชฌาย์ ท่านก็จะมุ่งเน้นให้ฝึกปฏิบัติ ฝึกตนอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังมีโอกาสที่จะสนทนา พุดคุยแลกเปลี่ยนทัศนคติ

(1.4) กัลยาณมิตรตา วิธีการเรียนรู้ที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่พระสังฆาธิการก็คือ การซึมซับข้อวัตรปฏิบัติจากครูบาอาจารย์ อดีตเจ้าอาวาส พระต้นแบบ ซึ่งถือเป็นกัลยาณมิตร เป็นต้นแบบต้นทางที่ทำให้เกิดแรงบันดาลใจเป็นการเรียนรู้ที่ส่งผลต่อสมรรถนะของพระสังฆาธิการได้ นอกจากนี้ ยังมี ปราษฎ์ชาวบ้าน คนเฒ่าคนแก่ ผู้มีภูมิรู้ในชุมชน ก็เป็นกัลยาณมิตร ช่วยคิดช่วยทำ ช่วยแนะนำ สร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ดีในเรื่องการบริหารวัดและชุมชน

(1.5) ศิลสัมปทา กระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญประการหนึ่งของพระสังฆาธิการ คือ การที่ท่านเป็นผู้ทรงศีลทรงธรรม มีพระวินัยเป็นกรอบการเรียนรู้ ให้อยู่ในข้อวัตรจรรยาที่งดงาม ทำให้เกิดการยอมรับนับถือ เป็นที่ศรัทธาเคารพของชาวบ้าน ยังรวมถึงพระสงฆ์ด้วยกัน อุบาสก อุบาสิกา เป็นวัดและชุมชนที่สร้างการเรียนรู้ผ่านกระบวนการของศิลปสัมปทา

(2) แนวคิด อุดมการณ์ ฐานคิด ของพระสังฆาธิการในการทำงานบริหารจัดการวัดและชุมชนที่ดี

ผลการศึกษาพบว่า แนวคิดการทำงานของพระสังฆาธิการประการแรกมาจากพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขของชนหมู่มากเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข และมนุษย์ทั้งหลาย.” (วิมหารวรรค.32/40) เป็นพุทธประสงค์ ที่กำหนดบทบาทของพระสงฆ์ตามแนวทางพระไตรปิฎก เพื่อให้พระสงฆ์ได้เป็นผู้ที่อนุเคราะห์ช่วยเหลือชุมชน

ประการที่สอง พระสังฆาธิการเห็นว่า การทำหน้าที่เจ้าอาวาสบริหารจัดการวัดและชุมชน เป็นอุดมการณ์แห่งเมตตาธรรม มีความสัมพันธ์เกื้อกูลกับคฤหัสถ์ กล่าวคือการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์นั้นเกี่ยวข้องกับชาวบ้าน ทุกข์ที่เกิดกับชาวบ้านนั้นแน่นอนว่าพระสงฆ์เองก็ได้รับผลกระทบด้วยเช่นกัน พระสงฆ์ควรมีบทบาทในการให้สติ เป็นที่พึ่งศูนย์รวมของชุมชน บริหารจัดการวัดและชุมชนควบคู่กันไป วัดและชุมชนต่างต้องพึ่งพิงอิงอาศัยซึ่งกันและกัน

อุดมการณ์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ อุดมการณ์พรหมวิหาร และสังกะวัตถุ ซึ่งหมายถึง ความมีเมตตาธรรม และการสงเคราะห์ช่วยเหลือชาวบ้าน โดยพระสังฆาธิการยังมีแนวคิดการทำงาน มีเมตตาธรรม ยึดหลัก ทางโลกไม่ให้ชั่ว ทางธรรมไม่ให้เสีย บทบาทของเจ้าอาวาสยังคงความเป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณ เป็นที่พึ่งของชุมชน แต่ในขณะเดียวกันพระสงฆ์ต้องร่วมรับรู้ เรียนรู้ เข้าใจ ในทุกข์ของชาวบ้าน ซึ่งเป็นผู้อุปฐากด้วยปัจจัย 4 เมื่อชาวบ้านมีความทุกข์ ทั้งในด้านของการทำมาหากิน ความยากจน ความไม่รู้ การขาดโอกาส หรือแม้กระทั่ง ความไม่รู้เท่าทันด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ความขัดแย้งทางด้านความคิด และผลประโยชน์นั้น ทำให้ต้องเพิ่มบทบาทของพระสงฆ์ในด้านการหนุนเสริม เป็นผู้ให้สติแก่ชาวบ้าน เป็นการให้ปัญญารู้เท่าทันปัญหา มีความรู้จักคน รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้ที่จะดำรงชีวิตด้วยความพอเพียง

(3) การบริหารจัดการวัดและชุมชนที่ดีของพระสังฆาธิการ มีบทบาทหน้าที่ตาม พ.ร.บ.คณะสงฆ์ ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2535 ได้ศึกษาในประเด็นดังนี้ ด้านการปกครอง ด้านการศาสนศึกษา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ด้านการสาธารณูปโภค และ ด้านการสาธารณสงเคราะห์ เพื่อให้เห็นถึงการบริหารจัดการวัดและชุมชนที่พระสังฆาธิการ ผู้วิจัยพบว่าเป็นการศึกษาและการวิเคราะห์ปัญหาชุมชนโดยพระสังฆาธิการ การประยุกต์พุทธธรรม กิจกรรมการพัฒนาของพระสังฆาธิการ และผลของการพัฒนา เพื่อกำหนดเป็นสมรรถนะของพระสังฆาธิการในการบริหารจัดการวัดและชุมชน

(4) การประยุกต์พุทธธรรมในการบริหารจัดการวัดและชุมชนที่ดีของพระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาส พระสังฆาธิการได้นำหลักพุทธธรรมในการบริหารจัดการวัดและชุมชน ได้แก่

(4.1) อปริหานิยธรรม : การปฏิบัติตามหลักการร่วมรับผิดชอบที่จะช่วยป้องกันความเสื่อม นำไปสู่ความเจริญ ประกอบไปด้วย หมั่นประชุมกันเนื่องนิത്യ มีการพบปะปรึกษาหารือกิจการงาน, พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจทั้งหลายที่, ไม่ถืออำนาจใครต่อความสะดวก ปัญญาดีวางข้อกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ , ท่านผู้ใดเป็นผู้ใหญ่มีประสบการณ์ยาวนาน ให้เกียรติเคารพนับถือท่านเหล่านั้น , ไม่ก้าวล่วงข่มเหง มิให้มีการข่มเหงรังแก, เคารพบูชาสักการะ ปูชนียสถาน อันเป็นเครื่องเตือนความทรงจำเป็นที่รวมใจของชุมชน, จัดการให้การบำรุงคุ้มครองอันชอบธรรม แก่บรรพชิต (ระราขวรมณี: 2539: 564)

(4.2) สัปปุริสธรรม 7 รู้หลักและรู้จักเหตุ, รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล, รู้จักตน คือรู้ฐานะ ภาวะ ความรู้ความสามารถของตน, รู้จักประมาณ คือรู้จักความพอเหมาะพอดี, รู้จักกาล รู้จักบริหารเวลา ว่ากาลไหน ควรทำอะไร, รู้จักชุมชน คือรู้จักถิ่นรู้จักที่ชุมนุม อยู่ในระเบียบวินัย สิ่งที่ต้องปฏิบัติในชุมชนนั้นๆ, รู้จักบุคคล เพื่อปฏิบัติต่อผู้นั้นโดยถูกต้อง (พระราขวรมณี: 2528:326)

2) สมรรถนะของพระสังฆาธิการในการบริหารจัดการวัดและชุมชน

ผลการศึกษาพบว่า จากการสังเคราะห์แนวคิดและกระบวนการการทำงาน พระสังฆาธิการ ทำให้ทราบว่าสมรรถนะของพระสังฆาธิการในการบริหารจัดการวัดและชุมชนต้องประกอบไปด้วย

(1) ความรู้ในหลักการบริหารวัดและชุมชน ซึ่งพระสังฆาธิการ เจ้าอาวาส เห็นว่ามีความจำเป็นที่พระสงฆ์ต้องมีความรู้ในหลักการบริหารจัดการ รวมถึงความรู้ในการบริหารจัดการวัดตามบทบาทหน้าที่ของพระสังฆาธิการตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ รวม

ถึงศาสตร์ความรู้วิทยาการใหม่ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารองค์กร

(2) ความรู้ในหลักธรรมะที่หนุนเสริมการทำงานของพระสังฆาธิการ ซึ่งหมายถึงพระสังฆาธิการควรที่จะมีความรู้ความเข้าใจในการหลักพุทธธรรมในทางพระพุทธศาสนา รวมถึงการประยุกต์หลักพุทธธรรมกับการบริหารจัดการวัดและชุมชน โดยเฉพาะในหมวดที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตให้ดีงาม การมีส่วนร่วม การบริหารแบบโปร่งใสตรวจสอบได้ อีกทั้งพระสงฆ์ควรมีความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรมที่จะใช้การบริหารคน บริหารงาน และบริหารวัดและชุมชน เพื่อประยุกต์กับการพัฒนาการทำงานของพระสงฆ์ ที่มีต่อชาวบ้าน ชุมชน เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด

(3) ความสามารถในการสื่อสารถ่ายทอดธรรมะ เป็นสมรรถนะที่มีความจำเป็นต่อการบริหารวัดและชุมชนของพระสังฆาธิการเป็นอย่างมาก เพราะเป็นการสร้างการยอมรับศรัทธาในพระสังฆาธิการที่จะนำหลักพุทธธรรมเหล่านั้นไปสู่การปรับประยุกต์ใช้ในชีวิตของชาวบ้านได้อย่างเหมาะสม กับชุมชนสังคมปัจจุบัน

(4) ความสามารถในการใช้สื่อเทคโนโลยี ในยุคของการสื่อสารโซเชียลมีเดีย มีสื่อสารทางออนไลน์ การนำสื่อเทคโนโลยี เช่นคอมพิวเตอร์ เครื่องมือสื่อสาร มาช่วยในการบริหารจัดการวัดและชุมชน เป็นสิ่งที่จำเป็น แต่ต้องใช้อย่างเหมาะสมกับความเป็นพระสังฆาธิการเพื่อเป็นเครื่องมือช่วยให้การทำงานของพระสงฆ์ เข้าถึงชุมชนประสบผลสำเร็จเป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดความสามารถในการประสานงาน พระสังฆาธิการมีพื้นฐานจากการเคารพนับถือจากกลุ่มคนทุกกลุ่มทั้งในและนอกชุมชน เจ้าอาวาสต้องเป็นผู้ประสานความร่วมมือ ประสานกลุ่มคน รวมถึง การติดต่อเพื่อแจ้งข้อมูล การขอข้อมูล หรือการขอความช่วยเหลือจากผู้อื่น รวมทั้งการให้ข้อมูล หรือความช่วยเหลือต่าง ๆ แก่ผู้อื่นทั้งจากภายในและ/หรือภายนอกชุมชน ก็เป็นความสามารถในการประสานงาน เพื่อให้งานได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

(5) ความสามารถในการปรับตัว เป็นความสามารถในการปรับตัวเมื่อสภาพแวดล้อมการบริหารวัดและชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งสถานที่ ลักษณะงาน และระยะเวลา

(6) การวางตนที่เหมาะสมของพระสังฆาธิการ อันเนื่องมาจากการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ต้องลงไปทำกิจกรรมในชุมชน ต้องพบปะ พูดคุย สื่อสารทำงานร่วมกับชาวบ้าน ดังนั้นการวางตนที่เหมาะสมกับสถานการณ์ เหมาะสมกับกิจกรรมกับกลุ่มคน หากพระสงฆ์ไม่สามารถที่จะวางตนเองให้เหมาะสม อาจเป็นที่ครหาว่าไม่ใช่กิจของสงฆ์ บ้าง ไม่สำรวมบ้าง ดังนั้น ความสามารถในการครองตนในฐานะที่เป็นพระสงฆ์ และเป็น

พระนักพัฒนาไปพร้อมกันนั้นต้อง ยึดหลักที่ต้องสำรวมกาย วาจาจิตให้ดี ให้เหมาะสมอยู่ตลอดเวลา เมื่อพระสงฆ์เป็นแบบอย่างที่ดีได้ ก็จะเป็นที่เคารพศรัทธา เกิดการยอมรับและร่วมมือจากชาวบ้านเป็นอย่างดี

อภิปรายผล

จากการศึกษาเรื่องการศึกษาสมรรถนะของพระสังฆาธิการเพื่อการบริหารจัดการวัดและชุมชนที่ดี กรณีศึกษา พระสังฆาธิการในอำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ มีประเด็นที่สำคัญควรแก่การนำมาอภิปรายผลและจะแยกตามกรอบงานวิจัยในแต่ละด้านได้ดังนี้

พระสังฆาธิการมีแนวคิดมาจากพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ที่กำหนดบทบาทของพระสงฆ์ให้เป็นผู้อนุเคราะห์ที่เกื้อกูลแก่หมู่ชนทั้งหลาย แนวคิดอันเกิดจาก อุดมการณ์สงฆ์มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวบ้าน หมายถึงความสัมพันธ์ของพระสงฆ์กับชาวบ้านที่ต้องพึ่งพาเกื้อกูลและอาศัยกันและกัน ตลอดจนบทบาทหน้าที่ของพระสังฆาธิการตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2535 พระสังฆาธิการมีหน้าบทบาทหน้าที่ทั้ง 6 ด้าน คือ ด้านการปกครอง ด้านการศาสนศึกษา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ด้านการสาธารณูปโภค และ ด้านการสาธารณสงเคราะห์ อีกทั้งพระสังฆาธิการท่านมีอุดมการณ์พรหมวิหารธรรม และสังคหัตถุธรรม โดยพระสงฆ์เป็นผู้ที่ควรประกอบด้วยเมตตาธรรมและควรสงเคราะห์ในสิ่งที่ควรสงเคราะห์ ต้องการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ที่ประสบกับความทุกข์

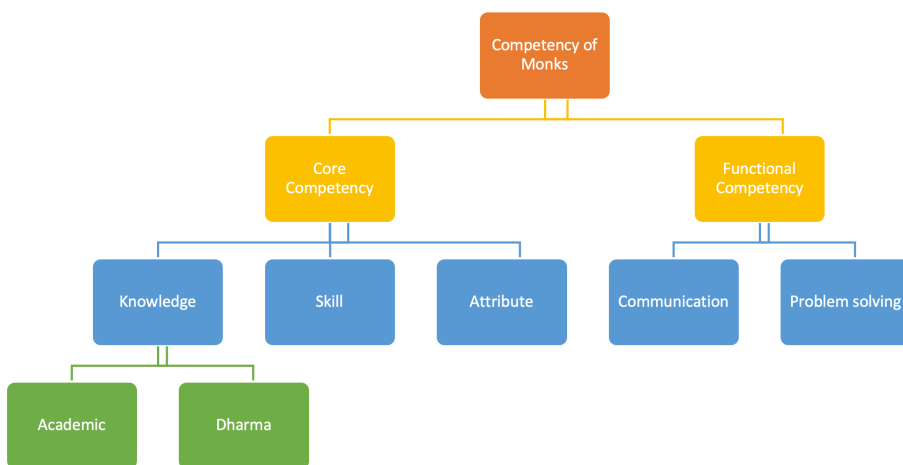
ส่วนการบริหารจัดการวัดและชุมชนของพระสังฆาธิการนั้น มีการวิเคราะห์ปัญหาชุมชน โดยใช้หลักพุทธธรรมนำมาปรับใช้ ตั้งแต่การวิเคราะห์ปัญหาชุมชน การทำงานตลอดจนปรับใช้ให้เกิดกิจกรรมในชุมชน ส่วนหลักพุทธธรรมที่นำมาใช้ได้แก่ อริยสัจ, อิทธิบาท 4, สัมปติธรรม 7, หัวใจเศรษฐี 4 และอภิธานียธรรม กิจกรรมการทำงานที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ บทบาทในการเทศน์ สอน อบรมกับกลุ่มต่าง ๆ ทั้งเยาวชน แม่บ้าน ผู้สูงอายุ ชาวบ้านในวาระต่าง ๆ การสร้างเงื่อนไขโดยนำหลักพุทธธรรม ประเพณี พิธีกรรมมาใช้ การใช้สื่อออนไลน์ โดยผ่านกระบวนการแบบมีส่วนร่วม สอดคล้องกับงานวิจัยการศึกษาความสัมพันธ์ของวัด พระสงฆ์ กับสังคมไทย ซึ่งกล่าวว่าแม้ว่าเราจะพัฒนาประเทศชาติไปได้มากมาย แต่สำหรับในชนบทแล้วพระก็ยังเป็นผู้มีอันดับหนึ่งของชุมชนอยู่ ยังเป็นบุคคลที่ชาวบ้านเชื่อถือฟัง ถ้าเราไม่พัฒนาทางฝ่ายวัดให้กลมกลืนพร้อมเพรียงกันกับบ้านและโรงเรียนแล้วเราจะประสบปัญหา (พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺโญ, 2532: 121)

จากการวิจัยแนวคิดและกระบวนการการทำงานแล้วสังเคราะห์เป็นสมรรถนะของพระสังฆาธิการพบว่า นอกจากแนวทางการทำงานของพระสงฆ์ ที่เป็นการทำหน้าที่ตามบทบาทพระสงฆ์ในแนวทางพระไตรปิฎกแล้ว บทบาทหน้าที่ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์แล้วทำให้เกิดสมรรถนะของพระสังฆาธิการ และการทำงานพัฒนายังเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติงานจริง แล้วนำไปสู่การพัฒนาสมรรถนะเพื่อการบริหารจัดการวัดและชุมชนที่ดีสมรรถนะของพระสังฆาธิการเพื่อการบริหารจัดการวัดและชุมชนประกอบไปด้วย ภูมิรู้ (ปรีชาญาณ) อันได้แก่ ความรู้ในหลักการบริหารวัดและชุมชน ความรู้ในหลักธรรมะที่หนุนเสริมการบริหารจัดการวัดและชุมชน ภูมิธรรม (ปณิธาน) ความสามารถในการถ่ายทอดธรรมะ ความสามารถในการประสานงาน ความสามารถในการใช้สื่อเทคโนโลยี ภูมิฐาน (ปฏิภาณ) ความสามารถในการปรับตัว การวางตนที่เหมาะสมของพระสังฆาธิการ สมรรถนะ เหล่านี้เป็นเงื่อนไขและมีความจำเป็น ต่อการบริหารวัดและชุมชนของพระสังฆาธิการทั้ง 6 ด้าน เป็นการส่งเสริมบทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารจัดการวัดและชุมชนที่ดีต่อไป นอกจากนั้น ผลงานวิจัยสอดคล้องกับการวิจัยสมบรูณ์ สุขสำราญ (สมบรูณ์ สุขสำราญ, 2530: 128) กล่าวว่า พระสงฆ์นับว่าได้เปรียบมากกว่าราชการ เพราะโดยทั่วไปชนบทมีค่านิยมและบรรทัดฐานที่ศรัทธาเชื่อถือพระสงฆ์อยู่แล้ว ถึงแม้พระสงฆ์จะไม่พยายามทำประโยชน์เพื่อสังคม ใช้ชีวิตประจำวันด้วยการศึกษาพุทธธรรม ชาวบ้านจะให้ความเคารพนับถือเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ยิ่งเมื่อพระสงฆ์เข้ามารับหน้าที่ช่วยเหลือชาวบ้าน พยายามบำเพ็ญประโยชน์ เพื่อการแก้ปัญหาของส่วนรวม ก็ยิ่งเพิ่มความศรัทธาเชื่อถือจากชาวบ้านเป็นทวีคูณ อีกทั้งการศึกษาของวาสนา วงศ์เยี่ยม (วาสนา วงศ์เยี่ยม, 2539: 59-60) พบว่า พระสงฆ์ได้มีบทบาทเป็นผู้นำชุมชน เพื่อแก้ปัญหาการประกอบอาชีพของประชาชน และพัฒนาชุมชนเพื่อให้คุณภาพชีวิตของประชาชนดีขึ้น แต่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองน้อยมาก ความสำเร็จหรือความล้มเหลวของงานสังคมพัฒนาขึ้นอยู่กับความรู้ความสามารถของพระสงฆ์แต่ละรูปเป็นสำคัญ

ดังนั้นจากการศึกษาครั้งนี้พบว่า การสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นสิ่งสำคัญ การได้ปฏิบัติงานจริงในชุมชน การเป็นผู้นำและแบบอย่างในการครองตนให้เป็นต้นแบบ เป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการพัฒนาสมรรถนะของพระสังฆาธิการ เพราะการเรียนรู้จากการปฏิบัติงานจริง เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในระบบคิด ทศนคติ การกระทำและประสบการณ์ ซึ่งส่งผลต่อการบริหารจัดการวัดและชุมชนที่ดี ควรมีการส่งเสริมบทบาทของพระสงฆ์ในการทำงานในชุมชน จัดกระบวนการอบรม สัมมนา เกี่ยวกับการทำงานของพระสงฆ์ เพื่อกระตุ้นให้พระสงฆ์ทุกระดับเกิดความตื่นตนและปรับเปลี่ยนตนเองเข้ากับเหตุการณ์ในปัจจุบัน ตระหนักถึงหน้าที่ในการช่วยเหลือชาวบ้าน โดยยึดหลักพุทธธรรมทางพุทธศาสนาเป็นเครื่องชี้นำ

องค์ความรู้จากงานวิจัย

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้รับจากการสังเคราะห์งานวิจัยเรื่องการศึกษาสมรรถนะของพระสังฆาธิการเพื่อการบริหารจัดการวัดและชุมชนที่ดี กรณีศึกษา พระสังฆาธิการในอำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งการบริหารจัดการวัดในพื้นที่อำเภอแมริมพระสังฆาธิการควรที่จะมีสมรรถนะหลัก (Core Competency) และสมรรถนะรองหรือเฉพาะ (Functional Competency) ที่ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ 1) ความรู้ ทักษะและทัศนคติในการบริหารจัดการวัดและชุมชน 2) ความสามารถในการสื่อสาร และ 3) ความสามารถในการบริหารจัดการปัญหาที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมของวัด ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1 สมรรถนะหลักและสมรรถนะรองหรือเฉพาะของพระสังฆาธิการ

ผู้วิจัยยังมีข้อค้นพบจากการพัฒนาสมรรถนะของพระสังฆาธิการ

1) พระสังฆาธิการมีการปรับใช้หลักพุทธธรรมกับการทำงานกับชุมชน เพื่อให้เข้ากับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป สมรรถนะของพระสังฆาธิการในแต่ละรูปมีความแตกต่างกัน แต่มีความหลากหลายในการปรับใช้กับชุมชนนั้น ๆ

2) การประชุม เสนวนาในหัวข้อ การพัฒนาสมรรถนะของพระสังฆาธิการในการบริหารวัดและชุมชนในครั้งนี้ ทำให้เกิดกระแสการตื่นรู้และตระหนักร่วมกัน เพราะพระสงฆ์ที่ขึ้นดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสใหม่ พรรษาน้อย ได้รับการพัฒนาอย่างเห็นได้ชัด และมีความร่วมมือกันระหว่างพระสังฆาธิการอย่างเห็นได้ชัด

3) ชุดองค์ความรู้ที่เป็น สมรรถนะของพระสังฆาธิการ ในด้านต่าง ๆ อันประกอบด้วย ความรู้ในหลักการบริหารวัดและชุมชน ความรู้ในหลักธรรมะที่หนุนเสริมการทำงาน of พระสังฆาธิการความสามารถในการสื่อสารถ่ายทอดธรรมะ ความสามารถในการ

ใช้สื่อเทคโนโลยี ความสามารถในการประสานงาน ความสามารถในการปรับตัว และการวางแผนที่เหมาะสมของพระสังฆาธิการทั้งหมด เป็นชุดองค์ความรู้สมรรถนะของพระสังฆาธิการในอำเภอแมริม ซึ่งทำให้พระสังฆาธิการสามารถนำไปปรับใช้ได้ทันทีที่สมรรถนะเหล่านี้มีความสำคัญและจำเป็นต่อการปฏิบัติงานจริงของพระสังฆาธิการ

4) กระบวนการกลุ่ม ความเป็นระบบเครือข่าย หัววัด ของพระสังฆาธิการ ในอำเภอแมริม เป็นมรรควิธีที่สำคัญ ทำให้ส่งผลต่อกระบวนการกลุ่ม ที่ส่งผลโดยตรงต่อการพัฒนาสมรรถนะของพระสังฆาธิการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระสังฆาธิการรุ่นใหม่ ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และนำไปปรับใช้ในการบริหารจัดการวัดและชุมชน

สรุป

จากการสังเคราะห์แนวคิดและกระบวนการการทำงานพระสังฆาธิการ ทำให้ทราบว่าสมรรถนะของพระสังฆาธิการในการบริหารจัดการวัดและชุมชนต้องประกอบไปด้วย 1) ความรู้ในหลักการบริหารวัดและชุมชน ซึ่งพระสังฆาธิการ เจ้าอาวาสเห็นว่ามีความจำเป็นที่พระสงฆ์ต้องมีความรู้ในหลักการบริหารจัดการตามบทบาทหน้าที่ของพระสังฆาธิการตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ 2) ความรู้ในหลักธรรมะที่หนุนเสริมการทำงานของพระสังฆาธิการ ซึ่งพระสังฆาธิการควรที่จะมีความรู้ความเข้าใจในหลักพุทธธรรมในทางพระพุทธศาสนา รวมถึงการประยุกต์หลักพุทธธรรมกับการบริหารจัดการวัดและชุมชน โดยเฉพาะในหมวดที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตให้ดีงาม การมีส่วนร่วม การบริหารแบบโปร่งใสตรวจสอบได้ 3) ความสามารถในการสื่อสารถ่ายทอดธรรมะ เป็นสมรรถนะที่มีความจำเป็นต่อการบริหารวัดและชุมชนของพระสังฆาธิการเป็นอย่างมาก เพราะเป็นการสร้างการยอมรับศรัทธาในพระสังฆาธิการที่จะนำหลักพุทธธรรมเหล่านั้นไปสู่การปรับประยุกต์ใช้ 4) ความสามารถในการใช้สื่อเทคโนโลยี การนำสื่อเทคโนโลยีมาช่วยในการบริหารจัดการวัดและชุมชนเป็นสิ่งที่จำเป็น ช่วยในการทำงานของพระสงฆ์ เข้าถึงชุมชนประสบผลสำเร็จเป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนด 5) ความสามารถในการประสานงาน เพื่อแจ้งข้อมูลรวมทั้งการให้ข้อมูล หรือความช่วยเหลือต่าง ๆ แก่ผู้อื่นทั้งจากภายในและ/หรือภายนอกชุมชน 6) ความสามารถในการปรับตัว เป็นความสามารถในการปรับตัวเมื่อสภาพแวดล้อมการบริหารวัดและชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งสถานที่ ลักษณะงาน และระยะเวลา และ 7) การวางแผนที่เหมาะสมของพระสังฆาธิการ และเป็นพระนักพัฒนาไปพร้อมกันนั้นต้อง ยึดหลักที่ต้องสำรวมกาย วาจาจิตให้ดี ให้เหมาะสมอยู่ตลอดเวลา เมื่อพระสงฆ์เป็นแบบอย่างที่ดีได้ ก็จะเป็นที่เคารพศรัทธา เกิดการยอมรับและร่วมมือจากชาวบ้านเป็นอย่างดี

บรรณานุกรม

- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). 2532. การศึกษาสากลบนพื้นฐานแห่งภูมิปัญญาไทย.
กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พริ้นติ้ง.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2543). กระบวนการการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคณสู
ประชาธิปไตย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย.
- พระราชวรมนี (ป.อ.ปยุตฺโต). (2528). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- วาสนา วงศ์เยี่ยมยอง. (2539). การเปลี่ยนแปลงบทบาทพระสงฆ์ในชุมชน. วิทยานิพนธ์
ปริญญาโท. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สมบูรณ์ สุขสำราญ. (2530). การพัฒนาแนวทางพระพุทธศาสนา กรณีศึกษาพระสงฆ์
พระนักพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สว.